

**Sodobna
slovenska
proza**

Zala Norčič

Genem¹

Vilna, 1942

Mesto ni bilo več takšno, kakršnega sem se spominjal iz časov pred vojno. Rumene fasade hiš, ki so se v mojem naivnem otroškem spominu vedno ponosno nastavljale sončnim žarkom, so postale sive in umazane, okna se niso več srebrno bleščala v odsevu modrega neba, njihov lesket je bolj spominjal na lesket solznega očesa. Zrak je bil kalen od črnega dima, ki ga je izdihovala velika hrumeča lokomotiva. Nemški vojaki so v svojih sivih in zelenih uniformah preplavili mesto kot umazana reka in začetna navdušenost, ki je vladala nad plapolajočimi svastikami, ki so pregnale srp in kladivo, je začela kazati svojo temačno plat.

V starem delu mesta so pred letom dni čez noč zrasli visoki zidovi dveh judovskih getov, velikega in malega, ki ju je ločevala le novo imenovana Niemlecka cesta. Geto je bil zaprt, njegovi zidovi so postali železna zavesa, skozi katero ni bilo mogoče vstopiti ali izstopiti, tako ali tako pa je bilo bolje, da si se getu ognil že na daleč, sicer se je od kje pojavil kak SS-ovski oficir in te v grobi nemščini napodil stran. V mestu je vladalo pomanjkanje, nismo imeli dovolj petroleja za svetilke, primanjkovalo je kozmetičnih izdelkov, tobaka, ženskih hlačnih nogavic, zdravil, predvsem pa je bil omejen

¹ Genem – v jidišu pekel.

dotok hrane. Vsak prebivalec je dobil točen dnevni odmerek in le Nemci so se naokrog sprehajali s polnimi trebui.

Tistega dne sem na vogalu mestne tržnice, ki se je nekoč bohotila z obloženimi stojnicami hrane, danes pa si tam za drage denarje lahko kupil le suh kruh in napol gnilo zelenjavo, prodajal nekatere izmed svojih knjig. Upal sem, da jih bom lahko zamenjal za lonček masti, ki se je v trgovinah ni več dalo dobiti, obstajali pa so ljudje s sorodniki na podeželju, ki so jim jo pošiljali skrivaj, tako kot so skrivaj pošiljali tudi žganje, prekajeno meso, volno in vloženo zelenjavo.

Na nasprotni strani ulice je pod budnim očesom dveh nemških vojakov skupina judovskih delavcev popravljala kanalizacijski jašek. Bili so mršavi, upadlih lic in zabuhlih oči, njihove obleke raztrgane in pokrpane, lasje prekriti s plastjo prahu, ki se je dvigovala med kopanjem. Med njimi sem naenkrat prepoznal Alfonsa, sošolca iz gimnazijskih let, s katerim sva skupaj obiskovala učne ure violine. Njegova družina je izginila že pred časom, vendar sem bil prepričan, da jim je uspelo pobegniti nekam na Zahod. Zastrmel sem se vanj, in ko se je vzravnal, da bi si s čela obrišal lepljiv pot, pomešan s cestnim prahom, me je opazil, a hitro pobesil pogled. Naenkrat je nedaleč stran od mene završalo, nekdo je začel pretep in ljudje so radovedno rinili tja in kričali tako glasno, da sta bila v dogajanje primorana poseči nemška vojaka, ki sta zraven skupine delavcev prej brezbrizno kadila cigarete. Stekel sem k Alfonsu, čeprav sem vedel, da je dejanje tvegano; vsaj zaenkrat je bila vsa pozornost trga usmerjena na pretep, imel sem nekaj trenutkov.

Poskušal sem ga prijeti za ramo, a se je izmaknil, opazil sem, kako košččen je postal nekdanj debelušen fant gostih temnih las. Nagnil se je proti meni in zašepetal: "Leonas, moraš nam pomagati. Novinar si, moraš obvestiti Zahod o tem, kaj se dogaja. Prosim, moraš priti v geto in videti stanje na lastne oči, le tako mi boš verjel in le tako ti bodo verjeli oni."

Pokimal sem, s kotičkom očesa pošvrknil proti kričeči množici na drugi strani.

"Danes, eno uro pred sončnim zahodom, pridi na severni del velikega geta. Tam je hiša, ki s sprednjo stranjo gleda na arijski del mesta, zadnji del pa se stika z zidom. Včasih jo uporabljajo za patrolje, a vedno le zjutraj, sicer je zapuščena. V zadnji sobi na levi je pod preprogo loputa, pod katero je skopan predor v geto. Tam ti bom pustil oblačila, da te ne bodo opazili. Počakal bom na drugi strani. Prosim, moraš nam pomagati."

"Pridem," sem zašepetal in hitro skočil na drugo stran ulice, kajti pretep se je končal in množica se je razpršila, vojaka v sivih uniformah sta se vračala.

Ko sem uro pred sončnim zahodom stal nasproti zapuščene hiše, sem začel dvomiti o svoji odločitvi. Bilo je nevarno in neodgovorno, a ko sem se spomnil rotečega pogleda v Alfonsovih črnih očeh, sem se opogumil. Nekoč sva bila prijatelja, če ne bi bilo nujno potrebno, me ne bi izpostavil takšni nevarnosti. Izza nabiralnika, za katerega sem se skrila, sem poškilil na obe strani ulice, ki je bila, hvala bogu, prazna. Na videz samozavestno sem zakorakal čez cesto, čeprav sem imel kolena povsem mehka in me je zaradi živcev bolel želodec.

Vrata v hišo so bila zaprta, toda odklenjena. Postal sem v veži in prisluhnil, a razen rožljajočega parketa pod mojimi nogami je v hiši vladala smrtna tišina. Prebil sem se do zadnje sobe na levi, shrambe za kuhinjo in pod preprogo, ki je morala biti nekoč rdečkasta, zdaj pa jo je prekrivala debela plast prahu in posušenega blata, res našel loputo. Iz žepa plašča sem vzel vžigalico in svečo ter jo prižgal. Spustil sem se po lesenih stopnicah v klet hiše, posvetil naokrog po s praznimi policami obdanem temnem prostoru in na severni strani zagledal majhen predor. Pred njim so me na leseni polici čakali umazana srajca, oguljen plašč in *Judenstern*, porumenel trak za roko z Davidovo zvezdo. Preoblekel sem se in zakorakal v predor, ki je bil prenizek, da bi lahko hodil vzravnano. "Tako se je verjetno počutil Odisej, ko se je spuščal v Had," sem pomislil.

Na drugi strani me je res pričakal Alfons. "Pridi, nimava veliko časa," je zašepetal s hvaležnim pogledom. Stopila sva na ulico. Zidovi so se z druge strani zdeli še višji in bodeča žica na vrhu še gostejša. Ozrl sem se naokrog.

Na ulici so ležala gola trupla. Shirana, koščena, razkrajajoča se, njihova koža je bila videti voščena. Smrad mi je butnil v nosnice, kot da bi me nekdo močno sunil v obraz, za trenutek sem mislil, da bom bruhal.

"Zakaj ... so tukaj?" sem jecljajoče zašepetal.

"Judje morajo za pokopavanje svojih plačati davek. Previsok je. Ljudje nimajo denarja, s tistim malo, kar jim je ostalo, kupujejo hrano na črnem trgu. Dokler za njih ne poskrbi *Judenrat*, gnijoča trupla odlagajo na rob geta. Ker oblačil primanjkuje in je vsak kos tekstila zlata vreden, jih slečejo. Vsake toliko jih nato odpeljejo. Slišal sem, da so zunaj mesta izkopali ogromne grobove, kamor odvržejo na stotine trupel. A tukaj jih ni veliko, na zahodni strani, pri bolnišnici, so jih bili primorani metati na kupe."

Zaletelo se mi je, a sem pogoltnil kašelj, oči so se mi orosile. Zavila sva v notranjost, stran od zidu. Med tlakovci po ulicah se je pretakala umazana voda, smrdela je po urinu in blatu.

"Kanalizacija ne deluje, čiste vode ni," zamrmra Alfons.

Bolj kot sva prihajala v notranjost, več ljudi je bilo na ulicah, naletavali so kot snežinke, ki jih sprva z neba prileti nekaj, nato pa vedno več in več,

dokler v debelih kosmih ne prekrijejo tal. Ko sva prispela do glavnega trga, je bil ta nabito poln, postalo mi je jasno, v kako majhen prostor so ogradili toliko ljudi. Živeli so dobesedno na ulicah. Ognje so zakurili kar na trgu, kurili so vse, kar jim je prišlo pod roke. Kose pohištva, vejice, stare zaboje za hrano, knjige, časopise. Opazoval sem majhne otroke, ki so si podajali žogo, narejeno iz z vrstico zvezanih kosov umazanih cunj. Alfons je opazil, da jih gledam.

“Življenje mora teči naprej. Vidiš, otroci se tudi tu igrajo.”

“Ne,” sem zmajal z glavo. “Oni se samo pretvarjajo, da se igrajo.”

Vse je bilo sivo in umazano. Oblačila, ulice, hiše, koža. Ljudje so si bili podobni, marionete mrtvecev, suhi in zgrbljeni. In bilo je tiho. Slišal se je šepet in tihi pogovori, še otroci so se igrali tiho, kot da bi bili vsi preveč utrujeni, da bi premikali ustnice in jezik.

Na trgu je sedelo mlado dekle, ki je kar na ulici dojilo svojega otročička. A njene prsi so bile povsem ploščate, izsušene, izžete, bradavice pa temno rjave in zatečene. Dojenček je glasno jokal. Tudi dekle je jokalo.

“Najmlajši umrejo prvi. Zaradi podhranjenosti njihove mame nimajo mleka. Lahko vlečejo in vlečejo, a nič ne priteče. Izstradajo.”

Prizor je bil grozen. Vedno bolj sem se pogrezal sam vase in postajal bolj in bolj tih, kot da bi vse moje glasove zamašil cmok, ki se mi je naredil v grlu. Šlo mi je na jok.

Naenkrat me Alfons potegne za rokav v vežo neke hiše. V tistem na ulici završi, vem, da se nekaj dogaja. S prstom na ustnicah mi pokaže, naj bom tiho, potem me odvede v prvo nadstropje, potrka na vrata nekega stanovanja, ki jih odpre stara gospa in naju spusti noter. Alfons s kretnjo nakaže proti oknu. Skrijeva se za prosojne čipkaste zavese in opazujeva dogajanje na trgu.

Odjeknili so strelji. Množica na trgu se je kriče razpršila. Sredi trga sta stala mladeniča v rjavi uniformi *Hitlerjungenda* s svastiko na levi nadlakti. Smejala sta se. Na tleh je mrtev ležal starec, začela sta brcati njegovo koščeno telo in nista odnehala, dokler se niso tlakovci pobarvali rdeče.

Stara gospa, ki nama je odprla, me je potegnila stran od okna, prišla me je za rame s tenkimi prsti.

“Gospod, vi niste Jud. Odidite od tod, dokler ni prepozno. Odidite. Prosim, povejte komu, kar ste videli, morate nas rešiti. Še nikdar v zgodovini človeštva ni nobenega naroda doletela takšna krivica kot nas. Zakaj nam to počnejo? Mi nimamo ozemlja. Mi ...” besede so ji presahnile v ustih, zahlipala je. Alfons me je odvedel iz stanovanja, po temačnih uličicah sva se vrnila do predora.

“Leonas, videl si le majhen del tega, kar se tu dogaja. Prosim, vrni se jutri. Prosim ... pomagaj nam.” Objamem shirano lutko, ki je bila nekoč moj prijatelj. Pokimam in izginem v črn predor.

Naslednji dan sem se vrnil. S seboj sem, pod plaščem, prinesel dve klobasici, hlebec posušenega kruha in kozarček masti, ki sem ga prejšnji dan uspel dobiti za svoje knjige. Alfons me je spet čakal na drugi strani predora. Izročil sem mu kruh in klobasici, eno od njiju je hlastno pojedel in se medtem s polnimi usti zahvaljeval. Preostanek je spravil v žep plašča. Ko sva stopila na ulico, je v naju zopet butnil vonj po bolezni, smrti in obupu. Ko sva prišla do glavnega trga, sem pomignil Alfonsu, naj počaka. Stopil sem do mladega dekleta, ki je včeraj dojilo jokajoče detece, v žepu plašča sem potipal za kozarcem masti in ji ga izročil. Morda lahko rešim dve življenji. Dekle je prišlo za kozarec in se ob tem dotaknilo mojih prstov. Pogledala me je z zabuhlimi očmi in nato spustila pogled k otročičku v svojem naročju. Dete je bilo tiho, imelo je odprte oči, ude, ki so delovali kot paličice, napihnjen trebuh, voščeno kožo. Debelo sem pogoltnil. Bil sem prepozen.

Alfons, ki je vse to videl, me je prijel pod roko in odpeljal stran. Posmrkal sem, si obrisal nos in oči z rokavom plašča, nisem želel, da bi me videl jokati.

Odpeljal me je do velike opečnate zgradbe z lesenimi vrati.

“Nekoč je bilo to skladišče, danes pa ...” odpre težka lesena vrata in me spusti noter. “Tifus.”

V ogromnem prostoru so bile druga zraven druge postavljene nekakšne postelje, na njih so ležali ljudje. Stokali so, v prostoru je hudo zaudarjalo. Med posteljami je hitelo nekaj medicinskih sester in zdravnikov, ki so bolnikom z vročimi cunjami, namočenimi v kis, čistili izpuščaje.

“Zdravil ni. Tifus je nalezljiv, zato okužene privedemo sem, da bi se bolezen manj širila ... Nisem prepričan, da pomaga.”

V tišini sem mu sledil nazaj ven. Slika življenja v getu se je iz trenutka v trenutek bolj jasno izrisovala. Ti ljudje čakajo na smrt. To ni pekel na zemlji, to je živo kraljestvo smrti.

Alfons mi je želel pokazati še nekaj. Sprehodila sva se nazaj do glavnega trga, naenkrat pa sva odpiranje težkih železnih vrat v zidu na drugi strani. Tla so se začela tresti, hrumelo je, zrak je napolnil črni dim lokomotive. Z vseh strani so se usuli vojaki in SS-oficirji ter s streli, puškami, gorjačami začeli ljudi na glavnem trgu stiskati v preplašeno čredo tulečih ovčic. Iz hiš so po stopnicah za lase privlekli ženske in porivali moške, rjovelii ukaze v nemščini, da bi preglasili vsesplošni trušč in ropot. Ljudi so začeli

potiskati proti vlaku. Otroci so jokali in klicali "Mama!", na tleh so ležala poteptana trupla, zrak je napolnil rezek vonj po strahu. Množica je bila podivjana v neredu in paniki. Alfons me je porinil stran od gruče, ki se je nezadržno stiskala, bil sem močnejši od izstradanih trupel in uspelo se mi je zriniti mimo njih. Stekel sem. Naenkrat me je za ovratnik srajce potegnil eden izmed oficirjev, tako močno, da sem padel po tleh, in me brcnil v prsni koš. V ušesih mi je piskalo od bolečine, nisem mogel vdihniti, z odprtimi usti sem hlatal za zrakom. Nemeč je z zariplim obrazom kričal name v nemščini, a ga nisem razumel, z roko sem v bolečini tolkel po kamnitih tleh.

"*Ich bin ... nicht ... Juden,*" sem zakašljaj in pljunil na tlakovce madež krvi. Z roko sem segel v žep plašča, da bi mu pokazal dokumente, a žep, ki sem ga začutil, ni bil moj, bil je prazen, v njem je ostalo le nekaj drobtinic posušenega belega kruha, ki sem ga dal Alfonsu. Moj plašč in moji dokumenti so bili na drugi strani predora. Na varni strani mesta. Pa tudi če bi jih imel, verjetno ne bi pomagalo, zanj sem bil Jud. Davidova zvezda na desni roki se mi je zažirala v kožo.

Nemeč me ni poslušal, le grobo me je potegnil navzgor, da me je zapeta srajca začela daviti okoli vratu, in me porinil nazaj v preplašeno, prerivačo se krdelo. S kotičkom očesa sem opazil Alfonsov rjavi klobuk, a že v naslednjem trenutku je izginil v morju grabečih rok in valujočih teles. Obkolili so nas, streljali so v zrak in nas s palicami porivali proti lesenim vagonom vlaka. Vagonom, namenjenim prevažanju živine. Tal pod nogami nisem videl, predal sem se toku trupel. Porivali so nas, nehal sem se upirati, nisem več mogel kričati – tudi če sem se trudil odpirati usta, se iz njih ni izvil niti pisk.

Po širokih lesenih deskah so nas strpali v vagone, potiskali so nas tako dolgo, dokler niso ljudje zaradi gneče že skoraj padali iz ogromnih, iz brezovih desk na hitro zbitih vagonov. Zazdelo se mi je, da je vse utihnilo, čeprav sem videl ljudi, ki so odpirali usta, kot da tulijo in tolčejo po lesenih stenah svoje krste. Slišal sem le še glasen tresk, ko so zaloputnili težka vrata. Naenkrat je postalo povsem temno. Po licu mi je stekla solza.